

## **Kaip piratai padėjo kurti valstybę\***

Savo knygoje „Samdiniai, piratai ir suverenai: valstybės kūrimasis ir eks-teritorinė prievarta ankstyvojoje modernioje Europoje“ Janice E. Thomson imasi svarbaus ir įdomaus uždavinio. Autorė bando išsiaiškinti, kaip valstybės sugebėjo teisėtą savo prievartos monopolį perkelti į išorę, tarp-tautinę areną, ir ten taip pat įvesti jėgos naudojimo monopolį. Pasak auto- rės, iki pat 1900 m. „globali prievarta buvo demokratizuota, marketizuota ir internacionalizuota“ (11 p.). J. Thomson nuomone, moderniai valstybei prirėkė kelių šimtmečių, kol pažabojo tokius tarptautinės arenos veikėjus kaip kaperius<sup>1</sup>, piratus, samdinius, prekybos bendroves.

Savo knygą autorė pradeda bandymu nubrėžti teorinį lauką, kuriame darys tyrimą, ir vardyti, kokius analitinius įrankius naudos. Ji neslepia sa- vo simpatijų kritinei tarptautinių santykių teorijai, kuri kelia vyraujančios realistinės paradigmos trūkumus. Daugiausia dėmesio J. Thomson skiria suvereniteto klausimui. Šio instituto plėtimas, anot autorės, ir yra raktas, leidžiantis paaiškinti, kaip valstybės sugebėjo palikti už įstatymo ribų ne- valstybinius tarptautinės arenos veikėjus (21–28 p.). J. Thomson primena, kad suverenitetas niekada nebuvo statiškas ir nebuvo duotybė. Ilgą laiką greta valstybių tarptautinėje arenoje veikė kiti įteisinti veikėjai, kaip antai kaperiai, samdiniai ir kt. Maža to, kai kuriems iš jų valstybės pačios suteik- davo teisę veikti. Kaip tik šių nevalstybinių veikėjų atsiradimui, veiklai ir sunykimui autorė savo knygoje skiria daugiausia dėmesio.

---

\* Janice E. Thomson. Samdiniai, piratai ir suverenai: valstybės kūrimasis ir eks-teritorinė prievarta ankstyvojoje modernioje Europoje. Vilnius: Homo liber, 2006.

<sup>1</sup> Tarptautinėje teisėje kaperiai yra apibrėžiami kaip privatūs laivai, turintys lei- dimą vykdyti karinius veiksmus laikantis karybos jūrose papročių.

J. Thomson teigimu, XVII a. pradžioje valstybių vadovai pradėjo plačiai taikyti įtikinamo paneigiamumo (angl. *plausible deniability*) praktiką. Šios praktikos esmė buvo ta, kad valdovas privatiems veiksams (priešišku valstybių, kolonijų grobimams ir pan.) duodavo tylų pritarimą. Sėkmės atveju jis pasiimdavo dalį pelno ar grobio. Nepasisekus valdovas visada galėdavo išsisukti ir tvirtinti, kad tai buvo privati akcija, už kurią jis nėra atsakingas (31 p.). Geriausias tokios veiklos pavyzdys yra kaperiavimas, kai valdovai privačių laivų savininkams suteikdavo licenciją puldinėti priešiškos valstybės laivus ir teritorijas.

Kita sritis, kurios valdovai nebandė riboti, o kai kuriais atvejais netgi labai skatino, buvo samdiniai. Faktiškai iki pat Prancūzijos didžiosios revoliucijos Europos valstybių kariuomenėse daugumą karių sudarė svetimšaliai samdiniai. Kai kurios valstybės, ypač Vokietijos mažosios kunigaikštystės, savo pavaldinių samdymą kitoms valstybėms buvo pavertusios pelningu verslu (37–42 p.).

Kaip dar vieną nevalstybinės prievartos atvejį J. Thomson pateikia įvairių prekybos bendrovių, kaip antai Anglijos Rytų Indijos, Hadsono įlankos ar Olandijos Rytų, pavyzdžius. Šių bendrovių atvejis yra ištis įdomus, nes valstybės joms suteikdavo teisę ne tik užsiimti prekyba užjūrio kraštuose, bet ir turėti savo kariuomenes, teismus ir t. t. (43–53 p.). Pavyzdžiui, visiems žinomas, bet dažnai pamirštamas faktas, kad iki pat 1858 m. Indija ir daugelis aplinkinių kolonijų nebuvo tiesiogiai valdomos Britanijos vyriausybės. Jos buvo kontroliuojamos Anglijos Rytų Indijos bendrovės, kuri rūpinosi administravimu ir saugumo užtikrinimu.

Knygos pabaigoje autorė pristato dar vieną nevalstybinės prievartos atvejį, *flibustjerus*, kurie, anot jos, buvo tik JAV būdingas reiškinys (131–154 p.). Flibustjerai, vedami asmeninių interesų, dažnai gavę valstybės vadovų pritarimą, vykdavo karines avantiūras gretimose valstybėse, o kartais net ir tokiuose tolimuose kraštuose kaip Šiaurės Afrika. Flibustjerų istorijos yra truputį modernesnis įtikinamo paneigiamumo praktikos taikymo variantas, šiek tiek primenantis šių dienų specialiųjų tarnybų veiklos principus.

Vis dėlto, pasak autorės, valstybių valdovų praktika naudoti įtikinamo paneigiamumo praktiką turėjo nenumatytų padarinių, kurie vertė pradėti riboti nevalstybinių veikėjų veiklą. Sankcionuodami nevalstybinių veikėjų

veiklą valdovai tikėdavosi netiesiogiai pakenkti savo priešams ir gauti nemažą pelną, tačiau norėdami tai pasiekti, turėjo kuo mažiau kištis ir kontroliuoti privatinių veiklą. Esant menkai kontrolei, privatiniai gana dažnai pradėdavo siekti savo asmeninės naudos ir nekreipdavo dėmesio į valdovų interesus (54 p.). Šiuo atveju geriausias pavyzdys būtų piratavimas. Riba tarp piratavimo ir kaperiavimo buvo labai subtili ir ją peržengti buvo gana lengva. Piratai buvo galvos skausmas valstybių valdovams ne tiek dėl jų užgrobtųjų pirklių laivų, kiek dėl to, kad lengvai galėdavo įtraukti valstybę į konfliktus su kitomis šalimis. Pavyzdžiui, Karibuose anglų piratai puldinėdavo ispanų laivus, nors abi valstybės tuo metu būdavo sudariusios taiką.

Panaši situacija buvo ir su samdiniais. J. Thomson teigimu, samdinystės problema tapo aktuali, kai nuo XVIII a. pabaigos tarptautinėje teisėje vis labiau išvirtinto teisinis neutraliteto institutas. Valstybių gyventojai, tarnaudami svetimoje kariuomenėje ir dalyvaudami konflikte, kuriame jų gimtasis kraštas skelbėsi besilaikąs neutraliteto, sukeldavo grėsmę įtraukti savo valstybę į karą (67–70 p.).

Galiausiai prekybos bendrovės taip pat buvo nemenkas galvos skausmas valstybių valdovams. Jos savo nuožiūra kariaudavo su kitomis prekybos bendrovėmis, kitomis Europos valstybėmis, o kartais net su savo pačių metropolijomis.

Visa tai vertė valstybių valdovus keisti savo požiūrį į nevalstybinius veikėjus ir ieškoti būdų, kaip juos sutramdyti. Anot knygos autorės, valstybės monopolizavo eksteritorinę prievartą dėl valstybių valdovų bendruomenės (angl. *collectivity of state rulers*) spaudimo (13 p.). Kitaip tariant, valstybes imtis aktyvesnio vaidmens skatino išorinis kitų valstybių valdovų spaudimas.

J. Thomson teigimu, nevalstybiniai veikėjai nebuvo tramdomi naudojant kokią nors ilgalaikę strategiją. Tai labiau buvo įvairūs *ad hoc* sprendimai, nukreipti prieš konkrečias grėsmes. Tačiau valstybės, perėmusios tam tikras sritis, nebuvo linkusios atsisakyti jas kontroliuoti ir tik labiau stiprino savo pozicijas.

Pasak autorės, valstybėms pavyko palikti už įstatymo ribų nevalstybinius veikėjus priimant įvairius vidaus ir tarptautinės teisės aktus (81–118 p.). Kaperiavimas buvo uždraustas 1856 m. Paryžiaus sutartimi. Samdinystė buvo pradėta griežčiau kontroliuoti valstybėms priėmus įvairius neutralumo ak-

tus. Tačiau samdinystės fenomenas galutinai neišnyko. Jis gana sėkmingai gyvavo ir XX a., įgijęs kiek kitokias formas (103–110 p.). O štai prekybos bendrovės buvo sunaikintos arba perimtos valstybių dėl įvairių ekonominių priežasčių, pavyzdžiui, nepajėgumo padengti visų išlaidų, susijusių su kolonijų priežiūra, ir pan.

Apibendrinama savo tyrimą J. Thomson daro išvadą, kad „suverenitetas nėra absoliuti, nepavaldi laikui ir nekintanti valstybės savybė. [...] valstybei prireikė mažiausiai trijų šimtų metų, kad įgytų išorinės prievartos monopolį“ (166 p.).

Ši autorės išvada ir visas knyga tampa labai aktuali šių dienų kontekste, kai vyksta daug svarbių tarptautinės politikos, ypač saugumo, karinių lygmeniu, pokyčių. Teroristinių grupuočių, privačių saugumo bendrovių atsiradimas ir plitimas daugelio mokslininkų ir apžvalgininkų yra laikomi pavyzdžiais, kurie patvirtina, kad valstybė praranda savo galias. Šiuo atveju J. Thomson pateikti pavyzdžiai ir tokių veiklos praktikų kaip *įtikinamo paneigiamumo* pristatymas leistų teigti, kad valstybės grįžta prie senų veiklos būdų. Autorės knyga originalo kalba (išleista 1994 m.) pasirodė privačių saugumo bendrovių bumo išvakarėse, todėl savo analizėje ji jų neaptaria. Tačiau jos pateikti teoriniai įrankiai gana lengvai leidžia paaiškinti galimą šių bendrovių ir valstybės santykį. Šių dienų privačias saugumo bendroves būtų galima tapatinti su XVII a. kaperiais, kai, gavus tylių valstybės pritarimą, imamasi tam tikros privačios veiklos, už kurią valstybė gali ir neprisiimti atsakomybės<sup>2</sup>.

---

<sup>2</sup> Pasibaigus šaltajam karui valstybių viduje ir tarptautinėje arenoje vis svarbesnį vaidmenį pradėjo įgyti privačios saugumo korporacijos (angl. *Private security corporations*). Šių dienų saugumo korporacijos yra legaliai veikiančios firmos. Jų veikimo principai niekuo nesiskiria nuo kitų verslo korporacijų. Jos turi akcininkų, moka mokesčius valstybei, legaliai samdo darbuotojus, visiems yra žinomi jų klientai ir pan. Šios korporacijos teikia įvairias paslaugas. Jos yra samdomos dalyvauti koviniuose veiksmuose, saugoti svarbius asmenis, apmokyti ir treniruoti samdančios valstybės karius, teikti logistinę, techninę pagalbą. Šalių viduje jos yra samdomos saugoti svarbius objektus (atomines jėgaines, oro ir jūrų uostus ir t. t.). Jos taip pat saugo pasiturinčių asmenų gyvenamuosius rajonus. Korporacijos ypač išpopuliarėjo ir tapo labai svarbios veikėjos JAV pradėjus karines misijas Afganistane ir Irake. Tam tikra prasme jos yra tapusios integrali JAV ir jos sąjungininkų karinės mašinos dalis, joms yra perduodama vis daugiau įvairių funkcijų.

Kitas knygos pranašumas yra tas, kad autorė sugeba parodyti, jog iš pirmo žvilgsnio atskiri reiškiniai, kaip antai piratavimas ir prekybos bendrovės, buvo to paties reiškinio sudedamosios dalys. Autorės pasiūlyta teorinė prieiga, be to, leidžia naujai įvertinti prekybos bendrovių veiklą ar piratavimą. Pavyzdžiui, pastarasis yra ištraukiamas iš knygų ir filmų sukurtą romantinio paveikslą ir pateikiamas kaip rimtas, teorinių ir praktinių tyrimų vertas reiškinys, galintis paaiškinti daugelį modernios valstybės formavimosi aspektų.

Valstybės vienintelės veikėjos tarptautinėje arenoje buvo gana trumpą laiką. Faktiškai iki XIX. vidurio tarptautinėje arenoje veikė ir kiti veikėjai, kurie, nors ir būdami glaudžiai susiję su valstybe, turėjo savo privačių tikslų. Daugelį sričių valstybė tik po Pirmojo pasaulinio karo perėmė išimtinai į savo rankas. Pasibaigus šaltajam karui tarptautinių bendrovių, o vėliau privačių saugumo korporacijų, taip pat teroristinių organizacijų veikla paskatino kelti valstybės svarbos nykimo, suvereniteto irimo klausimą, tačiau J. Thomson tyrimas leidžia teigti, kad nieko tragiško nevyksta. Tiesiog reikėtų atsiminti, kad suverenitetas niekada nebuvo statiškas ir fiksuotas, ir šiuo metu vyksta dar vienas kitimo etapas. Tai, kad valstybė vėl turi dalytis jėgos naudojimo monopolį su kitais veikėjais, remiantis J. Thomson tyrimu, taip pat nėra kažkas istoriškai unikalaus netgi modernios valstybės raidos istorijos kontekste.

Nepaisant įvardytų pranašumų, J. Thomson knyga turi ir nemenkų trūkumų. Autorės užmojis išanalizuoti, kaip atsirado, kito ir sunyko nevalstybiniai tarptautinės arenos veikėjai, yra tikrai labai didelis, tačiau turint omenyje knygos storį (210 p. su išnašomis) akivaizdu, kad autorė turėjo susidurti su nemažomis problemomis. Aptarti ilgą istorinį laikotarpį, tuo pačiu metu analizuojant kelis gana painius atskirus reiškinius, ir visa tai koncentruotai sutalpinti į nedidelės apimties tekstą nėra lengvas uždavinys. Ir reikia pripažinti, kad J. Thomson su šiuo uždaviniu susidorėjo gana sunkiai. Jos aprašyti piratavimo, kaperiavimo, samdinių, prekybos bendrovių atvejai yra labiau iliustracijos, o ne nuoseklios analitinės, gausia medžiaga paremtos apžvalgos. Autorė daug kur nepamini svarbių istorinių aplinkybių arba jų nežinodama daro klaidingas išvadas. Peržiūrėjus knygoje naudotas literatūros sąrašą galima pastebėti, kad autorė visiškai nesirėmė tokių žymių autorių kaip P. Kennedy, A. T. Mahano, R. Hardingo, J. Blacko, F. Talletto,

G. Besto, J. Brewerio moksliniais darbais, kurie tikrai būtų leidę išvengti įvairių netikslumų ir klaidingo įvykių interpretavimo.

Atrodo, kad J. Thomson pateko į savo pačios paspęstus spąstus. Savo knygoje ji nori įrodyti, kad valstybės tarptautinėje arenoje įgijo prievartos monopolį sudariusios įvairių teisinių susitarimų. J. Thomson knyga yra per daug legalistinė, tai yra, autorė per daug dėmesio ir svarbos skiria įvairių teisinių susitarimų įtakos valstybių raidai aiškinimui. Taip darydama ji nepaiso daugybės socialinių, ekonominių, politinių, karinių pokyčių, kurie leido atsirasti jos aptartoms teisinėms normoms ir padėjo valstybėms jų laikytis. Tokie autorės teiginiai kaip „kaperiavimas buvo eliminuotas oficialiu tarptautiniu susitarimu. Samdinystės žlugimą sąlygojo pokyčiai valstybės vidaus teisėje“ (119 p.) yra labiau negu diskutuoti. Autorės teigimu, nevalstybinė prievarta buvo sutramdyta valstybių valdovų bendruomenės. Šiuo atveju kyla klausimas, kas ta bendruomenė. Autorė knygoje nedetalizuoja, ką turi omenyje kalbėdama apie šią valdovų bendruomenę, nors jai knygoje ir visame tyrime skiriamas labai svarbus vaidmuo. Šiuo atveju būtų galima diskutuoti, kiek išties buvo svarbūs pavieniai valdovai. Nors valdovai inicijuodavo daugelį reformų ir pokyčių, jie nebuvo vieninteliai veikėjai valstybėje. Valstybės keitėsi veikiamos ir kitų svarbių veiksnių.

Kaip pavyzdį galima imti kaperystę. Autorė nesistengia išsamiau paaiškinti, kodėl vienos valstybės labiau praktikavo kaperystę, o kitos ne. Šiuo atveju atsakymas karybos istorikui būtų gana aiškus. Nuo XVII a. vidurio laivyboje įvyksta didžiulių pokyčių. Atsiranda ir įsigali nuolatiniai karo laivynai, sudaryti ne iš prekinųjų, bet iš karo laivų. Karo laivų išlaikymas ir statyba tampa labai brangus dalykas ir ne kiekviena valstybė yra pajėgi išlaikyti šią kariuomenės rūšį. Geriausias pavyzdys yra Prancūzija XVII a. pabaigoje, kai karalius Liudvikas XIV nusprendė sunaikinti karinį laivyną, nes nepajėgė jo išlaikyti dėl didėjančių karo Europoje išlaidų ir pasirinkti kaperiavimą, kaip pigesnę kariavimo būdą. O štai Didžioji Britanija net karo metu sugebėjo gana lengvai gauti dideles naujų finansinių institucijų, kaip antai Anglijos bankas, akcijų birža, paskolas ir taip išlaikyti ne tik karinį laivyną, bet ir sausumos kariuomenę.

Autorė knygoje taip pat mini, kad didžiausia kaperiavimo priešininkė XIX a. buvo JAV (85–87 p.), tačiau nebando išsiaiškinti, kodėl ši valstybė priešinosi. To nedarydama J. Thomson priėjo prie klaidingų išvadų, kad

dėl Paryžiaus deklaracijos svarbumo ir reikšmingumo net Jungtinės Valstijos kare su Ispanija 1898 m. pareiškė, jog draus kaperiavimo praktiką (88 p.). Šiuo atveju konkrečiam teisiniam aktui ir jo sukurtam tarptautinės teisės režimui suteikiama per daug garbės. Visų pirma, JAV kaperiavimą ilgą laiką gynė, nes tai buvo joms priimtinausia karo jūrose forma. JAV piliečiai labai jautriai ir neigiamai žiūrėjo į didelės kariuomenės ir laivyno kūrimą ir išlaikymą. Jiems tai buvo kelio į tironiją pradžia. Tačiau paskutiniame XIX a. ketvirtyje Jungtinėse Valstijose vyko didžiuliai socialiniai, ekonominiai pokyčiai, kurie vienaip ar kitaip vedė prie imperialistinės politikos formavimo. Tam tikros politikų, verslininkų ir, žinoma, jūreivių grupės suprato, kad jeigu Vašingtonas nori bent kiek plėsti savo įtaką už JAV ribų, būtinas naujas modernus laivynas. Kaip tik tokioje šviesoje reikėtų matyti žinomus A. T. Mahano tekstus apie jūrinę galią, kuriuose jis argumentavo ir teigė, jog valstybei būtinas didžiulis modernus laivynas. A. T. Mahanas negailestingai kritikavo kaperiavimo praktiką. Todėl JAV, kai 1898 m. pradėjo karą su Ispanija, uždraudė kaperiavimą ne todėl, kad toks buvo kitų valstybių spaudimas, verčiantis laikytis Paryžiaus deklaracijos, – tai buvo labiau valstybės viduje įvykusių pokyčių padarinys.

Taip pat būtų galima suabejoti tuo, kaip autorė interpretuoja samdinystės sunykimą. Abejonių kyla jau vien dėl to, kad ji knygoje vos pora sakinių užsimena apie Prancūzijos didžiosios revoliucijos sukeltus pokyčius karyboje. Po šios revoliucijos kalbėti apie samdinių kariuomenės neverta, nes nacionalizmo, tautos atsiradimas valstybėms suteikė būdą ir mechanizmą į kariuomenę pritraukti kur kas daugiau žmonių ir jų išlaikymas tapo sąlyginai pigesnis negu XVIII a. Valstybės su žmonėmis sudarė tam tikrą kontraktą: mainais už tarnybą kariuomenėje jiems buvo suteiktos piliečių teisės, leidžiančios dalyvauti šalies valdyme. Vėlgi autorės minimas Didžiosios Britanijos atvejis yra netipiškas, nes britai nuo pat Anglijos revoliucijos laikų labai nemėgo didelių nuolatinių kariuomenių.

Apibendrinant kritiką būtų galima teigti, kad autorė savo knygoje per mažai dėmesio skyrė įvairiausių politinių, ekonominių, karinių pokyčių kaitai, kurie tokius reiškinius kaip kaperiavimas, samdinystė ar prekybos bendrovės darė pasenusiomis praktikomis, kurios nebebuvo gyvybiškai svarbios valstybių raidai. Ir šiuo atveju būtų galima lengvai atsekti tendenciją, kad faktiškai visi autorės nurodyti teisiniai režimai įsigalėjo tada, kai vals-

tybėms nebereikėjo nei kaperiavimo, nei samdinystės, nei prekybos organizacijų.

Vis dėlto pažymėtina, kad kritinės pastabos nesumenkina J. E. Thomson knygos svarbos. Autorė iškelia labai daug įdomių klausimų. Jos pasirinkti pavyzdžiai priverčia į kai kurias praeities ir dabarties procesus pažiūrėti kiek kitaip. Tai yra puiki akademinę vaizduotę skatinanti ir platesniems moksliniams tyrimams impulsą duodanti knyga.

*DEIVIDAS ŠLEKYS*